

Sprawozdanie z międzynarodowej interdyscyplinarnej konferencji w stulecie habilitacji Emmy Noether na Uniwersytecie w Getyndze. „NoetherKonferenz 2019”, Berlin, 3–5 czerwca 2019 r.

*Meine Methoden sind Arbeits- und Auffassungsmethoden,
und daher anonym überall eingedrungen*

Emmy Noether do Helmuta Hasse, 12.11.1931

*I always went my own way in teaching and research work,
here and abroad*

Emmy Noether, 1935

Urodzona w 1882 r. w Erlangen Amalie Emmy Noether, córka Amalie z domu Kaufmann i Maxa, profesora matematyki na tamtejszym uniwersytecie, to postać szczególna. Często pisze się o niej „najwybitniejsza kobieta w historii matematyki”. To określenie można jednak odczytać mylnie, myśląc, że porównania dokonano jedynie wśród samych kobiet. Tymczasem osiągnięcia Emmy Noether w matematyce i fizyce matematycznej są wybitne i była ona jednym z największych matematyków XX w. Płeć w jej rozwoju naukowym i karierze akademickiej była ogromną przeszkodą, znacznie większą niż żydowskie pochodzenie. Emmy Noether była jednak nieugięta, zawsze szła swoją drogą, nie zważając na przeszkody i cudze opinie: nie tylko ukończyła wyższe studia i zrobiła doktorat, lecz także udało się jej uzyskać habilitację z matematyki w Getyndze. Jej habilitacja w 1919 r. była pierwszą habilitacją kobiety w Niemczech. W setną rocznicę tego wydarzenia Mechthilda Koreuber z Freie Universität w Berlinie, znana niemiecka historyczka matematyki i bojowniczką o prawa kobiet w nauce, zorganizowała w Berlinie z tej okazji międzynarodową interdyscyplinarną konferencję. Konferencję tę współorganizowały: Berliner Exzellenzcluster MATH+ (Berliński Klaster Doskonałości MATH+), Zentralen Frauenbeauftragten der Freien Universität Berlin (Centrum Wsparcia Kobiet na Wolnym Uniwersytecie Berlińskim) oraz Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte (Instytut Historii Nauki im. Maxa Plancka w Berlinie).

Konferencja, której obrady miały miejsce w budynkach Wolnego Uniwersytetu, rozpoczęła się od popołudniowego spotkania w poniedziałek 3 czerwca w sali domu Harnacka. Uczestnicy konferencji, w liczbie blisko dwustu, na początku spotkania wysłuchali powitań. Pierwszym z mówców był Günter M. Ziegler, rektor Wolnego Uniwersytetu. Dla

mnie, wykształconego matematyka, możliwość wystuchania przemówienia współautora kulturowej książki *Dowody z księgi* stanowiło dodatkową przyjemność. Gości przywitał również Jürgen Ren, dyrektor Instytutu Historii Nauki im. Maxa Plancka. Spotkanie zakończył natomiast wykład pt. *Emmy Noether's Contribution to the Rise of the Structural Approach in Algebra*, który przedstawił izraelski historyk matematyki Leo Corry (Tel Aviv University). Corry w swym porywającym wykładzie stwierdził, że wyniki badań Emmy Noether nad własnościami ideałów w abstrakcyjnych pierścieniach stanowią punkt zwrotny w rozwoju matematyki. Podkreślił rolę jej uczniów, Bartela Leenderta van der Waerdena oraz Emila Artina, którym zawdzięczamy upowszechnienie metod przez Noether zapoczątkowanych. Prelegent zastanowił się nad fenomenem, jakim było to, że Noether udało się bez żadnych strat przenieść istniejącą tradycję badań algebraicznych w zapoczątkowany przez nią zupełnie nowy świat algebry abstrakcyjnej.

Kolejny dzień obrad, 4 czerwca 2019 r., przypadł dokładnie w setną rocznicę wykładu habilitacyjnego Emmy Noether na Uniwersytecie w Getyndze. Emmy jako kobieta miała przede wszystkim przygotować się do roli gospodyni domowej i żony. Uczyła się w Erlangen gotowania, kroju i szycia, tańca i pobierała lekcje gry na pianinie. Jej młodszy bracia w tym czasie kształcili się w gimnazjum, studiowali, uzyskiwali stopnie doktorskie: Alfred z chemii, Fritz z matematyki, Emmy zaś zdobyła zaledwie uprawnienia nauczycielki języka francuskiego i angielskiego. Szczęśliwie dla niej pod koniec XIX w. w Niemczech zezwolono kobietom na studiowanie. Emmy skorzystała z tej możliwości i w 1900 r. rozpoczęła studia na uniwersytecie w Erlangen, a w 1903 r. przez semestr studiowała w Getyndze (wysłuchiwała tam wykładów m.in. Kleina, Hilberta, Minkowskiego i Schwarzschilda). Powróciła do Erlangen i w 1907 r. uzyskała doktorat na podstawie pracy o niezmiennikach form kwadratowych, napisanej pod opieką Paula Gordana. Musiała na swych getyńskich profesorach zrobić bardzo dobre wrażenie, bo w 1915 r. Klein i Hilbert zaprosili ją na uniwersytet. Okazało się jednak, że droga do uzyskania *venia legendi* (habilitacji), a potem prywatnej docentury jest bardzo trudna. Ze strony przeciwników padały słowa „Co pomyślą nasi żołnierze, gdy wrócą na uniwersytet i zobaczą, że muszą pobierać nauki u stóp kobiety?”, na co ripostował Hilbert „Nie sądzę, że płeć kandydata może być argumentem przeciw jego przyjęciu na stanowisko docenta prywatnego. Poza wszystkim, jesteśmy uniwersytetem, a nie łaźnią!” W wyniku listów Kleina do Althofa, ministra oświaty w Berlinie, ostatecznie do kolokwium i wykładu habilitacyjnego doszło, a Emmy została docentem prywatnym.

Referaty na konferencji zebrano w pięć paneli, szóstym zaś była dyskusja ekspertów. Pierwszy z paneli poświęcony był współczesnej algebrze – z jednej strony jako dyscyplinie naukowej, a z drugiej jako metodzie badawczej. We wprowadzającym wykładzie Mechthild Koreuber opisała, jak Emmy Noether dzieliła się ze swymi uczennicami i uczniami nowymi ideami. Szkoła ta była dla jej uczniów miejscem, które pozwalało, a nawet wymagało porzucenia tradycji, zastąpienia zakazów myślowych i podjęcia nowych matematycznych idei i metod, dostosowania się do przestrzeni myślowej, *Denkraum*, stworzonej przez nią, do jej sposobu pracy, do jej sposobu rozumowania. Wykłady Emmy były raportami z pola badań, nie zaś klasyczną opowieścią o dawno odkrytych twierdzeniach. Pomimo krytyki płynącej od wielu wpływowych matematyków to Noether i jej „boys” odnieśli druzgocące zwycięstwo. Współczesna algebra posługuje się językiem przez nią wprowadzonym, a w jej badaniach należy szukać algebraicznych metod stosowanych obecnie w geometrii,

topologii, teorii liczb, czy nawet fizyce. Panel zakończył się wykładem Martiny R. Schneider (Johannes Gutenberg-Universität Mainz).

W drugim panelu tego dnia poruszono problem żydowskich uczonych w niemieckiej kulturze akademickiej. Referat historyczki Christiny von Braun (Selma Stern Zentrum für Jüdische Studien Berlin-Brandenburg) wprowadził słuchaczy w tematykę panelu. Kolejny odczyt pochodzący ze Stanów Zjednoczonych historyk matematyki David Rowe (Johannes Gutenberg-Universität Mainz) poświęcił Maxowi i Emmy Noether jako przedstawicielom dawnej żydowskiej kultury wysokiej. Sesję zakończył odczyt historyczki matematyki Annette Vogt (Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte) na temat wydalenia w 1933 r. z niemieckich szkół wyższych, uniwersytetów i instytutów naukowych żydowskich matematyków, po którym nastąpił ich exodus z Niemiec. Emmy wyjechała do Stanów Zjednoczonych, gdzie dzięki specjalnym funduszom z Fundacji Rockefellera objęła katedrę w Bryn Mawr College. Pozostała tam do swej przedwczesnej śmierci w 1935 r.

Trzeci z paneli był poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie, czy przed II wojną światową dla kobiet habilitacja istotnie była kluczem do kariery naukowej. W pierwszym referacie Anita Traninger (Freie Universität Berlin) przedstawiła referat pt. „Płeć habilitacji”. W kolejnym odczycie niezależna historyczka Cordula Tollmien bardzo szczegółowo opowiedziała o perypetiach związanych z postępowaniem habilitacyjnym Emmy Noether. Trzeba było trzech prób i zmiany systemu politycznego, by wniosek Emmy Noether o habilitację z 20 lipca 1915 r. został zatwierdzony w maju cztery lata później i by ostatecznie 4 czerwca 1919 r. Noether została dopuszczona do wykładu habilitacyjnego. Spory, które toczyły się w związku z jej habilitacją, pokazują korporacyjne działanie ówczesnego uniwersytetu i blokowanie dostępu kobiet do akademickich stanowisk. Warto dodać, że aż do wyjazdu z Niemiec, mimo wybitnych wyników naukowych i stworzenia znanej na świecie szkoły naukowej, Emmy Noether nie otrzymała katedry¹.

Czwarty panel w całości poświęcony był twierdzeniu Noether o symetriach i jego roli w fizyce teoretycznej. Wykłady wygłosili fizycy Tilman Sauer (Johannes Gutenberg-Universität Mainz) oraz Arianna Borrelli (Technische Universität Berlin). Piąty panel odbył się już w środę, 5 czerwca, i poświęcony był wpływowi badań Emmy Noether na współczesną matematykę i jej zastosowania. Tu odczyty przedstawił matematyk John H. Maddocks (École Polytechnique Fédérale de Lausanne i Einstein Foundation Berlin), doktorantka matematyki Ana Rojo-Echeburúa (University of Kent) oraz izraelska matematyczka zajmująca się zastosowaniami matematyki Mina Teicher (Bar-Ilan University).

Na zakończenie konferencji odbyła się dyskusja, którą z wielką swadą prowadził dziennikarz naukowy Jan-Martin Wiarda. W dyskusji wzięli udział eksperci: pedagog Katja Eilerts (Humboldt-Universität zu Berlin), matematyk Rupert Klein (Freie Universität Berlin), analityk Helena Mihaljević (Hochschule für Technik und Wirtschaft Berlin), odpowiedzialna za równouprawnienie na kierunku matematyka Anina Mischau (Freie Universität Berlin) oraz Caren Tischendorf (Humboldt-Universität zu Berlin) z zarządu Klastra Doskonałości MATH+. Świetnie skompletowane grono dyskutantów zagwarantowało duże zaangażowanie publiczności, która chętnie włączyła się w rozmowę. Niestety było to już ostat-

1 Szczegóły tej historii w: R. Siegmund-Schultze, *Emmy Noether, The Experiment to Promote a Woman to a Full Professorship*, „Newsletter of the London Mathematical Society” 2018, t. 476, s. 24–29.

nie wydarzenie konferencji i goście musieli zgodnie z planem opuścić gościnny Wolny Uniwersytet Berliński.

Konferencji towarzyszyło kilka wydarzeń kulturalnych. Najciekawszym z nich była w dniu 4 czerwca 2019 r. światowa premiera jednoaktówki *Mathematische spaziergängen mit Emmy Noether (Matematyczne przechadzki z Emmy Noether)*. Spektakl przygotował wiedeński Portraittheater w koprodukcji z Wolnym Uniwersytetem Berlińskim. Ten wiedeński teatr specjalizuje się w takich realizacjach. W 2014 r. wystawił sztukę *Curie_Leitner_Lammar_Unteilbar*. Do dziś sztuka ta była już wystawiana ponad 70 razy w kilkunastu krajach, w tym w Polsce. W *Przechadzkach* w postać Emmy Noether wcieliła się Anita Zieher, tekst sztuki napisała Sandra Schüddekopf, która również wyreżyserowała spektakl, a konsultantami naukowymi byli Mechthilda Koreuber oraz David Rowe. Premiera odbyła się w auli budynku Henry’ego Forda na Wolnym Uniwersytecie Berlińskim. Do końca roku sztuka ma być pokazana na uniwersytetach w Bielefeld, Erlangen, Moguncji oraz Getyndze. Głównym tematem przedstawienia są słynne dyskusje Emmy Noether z jej kolegami i uczniami, toczone podczas wspólnych przechadzek po Getyndze, czasem w drodze do ich ulubionej gospody. Pokazano rozmowy z van der Waerdenem, Helmutem Hassem, Olgą Taussky oraz Pawłem Aleksandrowem. Tekst rozmów zrekonstruowano na podstawie zachowanej korespondencji Emmy z jej uczniami², ich wspomnień oraz napisanych przez nich nekrologów³. Dyskusje, pełne zapału naukowego, zostały nagrane wcześniej w Getyndze i w trakcie spektaklu wyświetlone. Anita Zieher w roli Emmy była zachwycająca. Mnie szczególnie ujęła wtedy, gdy – w filmowym ujęciu – oglądamy Emmy pływającą w basenie w ośrodku sportowym w Getyndze, dumającą nad kolejnym matematycznym problemem. Jakże to prawdziwe! Na specjalne uznanie zasługuje zaprezentowanie przez Anitę Zieher twierdzeń i obiektów matematycznych noszących nazwisko Noether, a jest tych pojęć kilkanaście⁴. Wykonała to zadanie, które musiało być dla niej niezwykle trudne, nie tylko bez żadnego błędu merytorycznego, lecz także z ogromną swobodą. Zachwyła mnie również doskonała charakterystyka i dbałość – z punktu widzenia historycznego – o kostiumy. Szczególne uznanie należy się Lejli Ganic, która zaprojektowała i uszyła kostium Anny Zieher na wzór szytych przez Noether obszernych, wygodnych, ale niezbyt atrakcyjnych sukienek. Świetnym pomysłem realizatorów było włączenie w tekst programu sztuki pełnego biogramu Emmy Noether, podstawowych biogramów pozostałych bohaterów oraz osób wspomnianych (np. Emil Artin, Richard Dedekind, Paul Gordan, David Hilbert, Karen Uhlenbeck, Paweł Urysohn) oraz informacji o aktorach, reżyserze i konsultantach naukowych. W podziękowaniu dołączyłam do owacji na stojąco, którą zgotowała cała publiczność.

Danuta Ciesielska

Instytut Historii Nauki PAN im. L. i A. Birkenmajerów

ORCID 0000-0002-3190-5617

- 2 F. Lemmermeyer, P. Roquette, *Helmut Hasse and Emmy Noether: their correspondence 1925–1935*, Göttingen 2006.
- 3 P.S. Alexandrov, *In Memory of Emmy Noether*, [w:] *Emmy Noether: A Tribute to Her Life and Work*, New York 1981, s. 99–111; H. Weyl, *Emmy Noether*, „*Scripta mathematica*” 1935, t. 3, nr 3, s. 201–220. O. Taussky, *My Personal Recollections of Emmy Noether*, [w:] *Emmy Noether. A Tribute to Her Life and Work*.
- 4 W angielskojęzycznej Wikipedii znajduje się strona „Lista obiektów noszących nazwę po Emmy Noether”: en.wikipedia.org/wiki/List_of_things_named_after_Emmy_Noether [dostęp 23.10.2019].

Podróż naukowa do Stambułu i udział w konferencji „Woda a zdrowie w perspektywie historyczno-kulturowej” – refleksje

Podróż do Turcji miała miejsce od 9 do 13 czerwca 2019 r. Podczas tych czterech dni uczestnicy poznali zabytki dawnej stolicy Bizancjum i Imperium Osmańskiego, w tym Uniwersytet Szybalski, istniejący – jak oficjalnie się uważa – od 1453 r.¹

Polska grupa złożona była z 30 osób: pracowników i studentów różnych uczelni z Częstochowy, Poznania, Legnicy, Łodzi, Warszawy i Wrocławia. Przewodniczyła jej prof. dr. hab. nauk hum. Bożena Płonka-Syroka – kierownik Zakładu Humanistycznych Nauk Wydziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu, pomysłodawczyni tego przedsięwzięcia, a zarazem członkini Komitetu Honorowego konferencji, wraz z prof. dr. M. Zekim Karagüllem, kierownikiem Zakładu Ekologii Medycznej i Hydroklimatologii Wydziału Medycznego Uniwersytetu Szybalskiego. Dodać trzeba, że konferencja „Woda a zdrowie w perspektywie historyczno-kulturowej” na tej uczelni i pod jej patronatem była już trzecią z cyklu poświęconego zagadnieniom uzdrowiskowym. Poprzedziły je konferencje, które odbyły się w 2012 r. w Bursie i w 2016 r. w Stambule, a także wcześniej w Polsce. Idea tej konferencji rodziła się już w 2010 r. wraz nawiązaniem współpracy przez prof. Płonkę-Syrókę z tureckimi pracownikami naukowymi, w tym historykami medycyny, Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu.

Tematem konferencji było pojmowanie „wody” jako „symbolicznej wartości występującej w wierzeniach, w literaturze, w folklorze i sztuce”. Celem obrad było „uwidocznienie miejsca (i znaczenia), jakie pojęcie wody zajmuje w kulturze Turcji; zanalizowanie tradycji związanych z wodą i zdrowiem oraz popularyzacja wciąż niewystarczająco dobrze przebadanej tematyki historii cieplic”, a ponadto „propagowanie ugruntowanych w tradycji, historii tureckiej i kulturze europejskich badań nad wodolecznictwem”. Zdaniem organizatorów cykl konferencji wpisuje się w badania z dziedziny szeroko pojętej „humanistyki medycznej”, w skład której wchodzi takie dziedziny, jak m.in. psychologia, pedagogika, historia, filologia, socjologia, historia sztuki, a także antropologia czy teologia.

Konferencja odbyła się 10 czerwca, a tematyczne posiedzenia odbywały się w kilku sekcjach, jednak przy podziale uczestników na dwie odrębne grupy językowe: turecką i polską. Nie było to szczęśliwe rozwiązanie, ponieważ nie skonsolidowało wszystkich uczestników, a ponadto uniemożliwiło poznanie pełnej tematyki obrad i przebiegu dysku-

1 Taka data jest umieszczona w godle uczelni. Jest to rok powstania federacji kilku szkół religijnych, powołanych przez Mehmeda II Zdobycę. Jako początek uczelni uniwersyteckiej czasem podawany jest 1827 r., tj. założenie szkoły medycznej w Stambule. Szkoła ta sto lat później przekształcona została w uniwersytet.

sji w poszczególnych sekcjach – te bowiem odbywały się równolegle. Wydany program, który zawierał skrótowe streszczenia referatów po polsku, turecku i angielsku, miał uzupełnić brak orientacji w treści wszystkich wystąpień. Obrady poszczególnych sekcji i grup tematycznych poprzedzone zostały częścią wstępną, w tym powitaniem uczestników przez władze rektorskie uniwersytetu i organizatorów ze strony tureckiej. Odbył się też koncert muzyki dawnej z rejonu tureckiej Antalyi.

W części ogólnej zaprezentowane zostały referaty szeroko nawiązujące do tematyki konferencji. Wygłosiło je dwóch referentów ze strony organizatorów i dwóch ze strony gości. Dwa pierwsze wystąpienia dotyczyły roli kultury w spuściźnie narodowej i spraw związanych z biochemiczną rolą wody w życiu człowieka (prof. dr Melek Yıldırım i prof. dr Ahmet Sait Dinççağ). Kolejne referaty były poświęcone wybranym europejskim regionom uzdrowiskowym. O kurorcie w Tabarz w Turynii i związanym z nim dr. Heinrichu Hoffmannie (1809–1894)², frankfurckim neurologu, psychiatrze i pisarzu referat wygłosiła prof. dr med. hab. Ingrid Kästner z Eufurtu. Polskim akcentem był referat prof. dr hab. Jarosława Kity z Uniwersytetu Łódzkiego pt. *Polskie źródła mineralne, które przegrały z ropą naftową*. Referat o frapującym, niemal felietonowym tytule wzbudził zainteresowanie i stał się przyczyną późniejszej dyskusji, a także sporu na temat uzdrowisk, rozwijanych w XIX-wiecznej Galicji. Referent stwierdził bowiem, że powstające czy już funkcjonujące zdrojowiska znalazły się w trudnej sytuacji, a nawet stały się konkurencją dla rozwijanego od lat sześćdziesiątych XIX w. przemysłu naftowego. Z zdrojowiska miały upadać „wręcz zalewane olejem skalnym” – ropą, jak ujął to zagadnienie referent w toku. Tymczasem w samym referacie przytoczył jedynie dwa przypadki likwidacji niewielkich – jak zaznaczył – ośrodków o tym charakterze. Bliższe przyjrzenie się tematowi przemysłu uzdrowiskowego (taka nazwa występuje już w literaturze fachowej II RP) przeczy jednak temu³. Przemysł uzdrowiskowy nie mógł się oczywiście powstać nagle w dwudziestoleciu międzywojennym⁴. Rozwijał się na tym terenie od początku XIX w. z różnym natężeniem. Właściciele tych ziem natrafiali wprawdzie na rozliczne problemy z związane tworzeniem ośrodków uzdrowiskowych, badaniem zasobów wodnych czy zakładaniem infrastruktury. Wiadomo też, że powstający od lat sześćdziesiątych XIX w.⁵ przemysł naftowy przyczyniał się m.in. do rozwoju tych ziem, w tym zwłaszcza komunikacji i połączeń kolejowych: np. w 1872 r. otwarto linię Borysław-Lwów, którą następnie przedłużono do Krakowa. Połączenia te przyczyniały się do poznawania specyfiki miejsc uzdrowiskowych, ich dobroczynnych właściwości, przede wszystkim umożliwiały przyjazd do nich na kuracje coraz liczniejszym grupom gości. Przykładem jest Truskawiec, gdzie liczba kuracjuszy systema-

2 H. Hoffman był m.in. autorem opowieści dla dzieci *Staś straszdyło*, przetłumaczonej na polski przez W. Szymanowskiego. Opowiadanie opatrzone zostało ilustracjami przez autora. Na jego kanwie powstała polska piosenka z muzyką G. Turnaua pt. *Jak to niegrzecznym bywa źle*.

3 Z takim stanowiskiem nie zgadzają się też znawcy tego rejonu oraz tej tematyki, np. prof. Stanisław Nicieja, autor m.in. autor pracy *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych*, Opole 2012–2018. Zwłaszcza tom drugi tej książki poświęcony jest kresowemu uzdrowiskom.

4 Por. *Polski Almanach Uzdrowisk*, Kraków 1934.

5 Por. m.in. T. Filozof, *Przemysł naftowy na terenie zachodniej Ukrainy w XX w.*, „Nowa Ukraina” t. 13, 2013, s. 89–102; R. Lisowski, *Wielkie dni polskiej nafty*, samorząd.pap.pl/depesze/redakcyjne.bibliotekaSAF.Kroniki_Rozwoju/177557/Wielkie-dni-polskiej-nafty--rozwoj-przemyslu-naftowego-na-podkarpaciu-w-II-Rzeczpospolitej [dostęp 18.09.2019]; K. Lorenz, J. Szwed-Lorenz, S. Ślusarczyk, *Rozwój i upadek przemysłu naftowego w Galicji*, „Hereditas Minariorum” t. 4, 2017, s. 207–207.

tycznie wzrastała już od lat osiemdziesiątych XIX w. i gdzie korzystano z m.in. ze słynnej wody – *nomen omen* – „Naftusi”⁶. Podobnie było w innych uzdrowiskach kresowych. Według *Almanachu uzdrowisk* z 1934 r. na tamtejszym terenie istniało 12 tego typu miejscowości, gdzie przebywający mogli korzystać z wód mineralnych, borowiny, w niektórych z tzw. wosku ziemnego, a przede wszystkim z fachowej opieki i obiektów leczniczych. Ponadto istniały cztery sanatoria pozbawione źródeł, ale za to dysponujące innymi możliwościami prowadzenia kuracji. Działało także 13 miejsc klimatycznych i kilka stacji turystycznych⁷. Ówczesne informatory⁸ nie wskazują na „masowe” niszczenie uzdrowisk przez ropę czy też inną kłękę – o czym usiłował przekonać słuchaczy prof. Kita – a wręcz przeciwnie, zachęcały do korzystania z nich dla poprawy zdrowia. Oczywiście występowały trudności natury ekonomicznej, które mogły utrudniać działalność uzdrowiskową w pewnych okresach XIX i XX w. Dodać należy, że kolejne referaty wygłaszane podczas polskiej sesji w Stambule, nie potwierdzały postępującego upadku uzdrowisk Galicji aż do wybuchu II wojny światowej i ich dewastacji po wojnie. Świetnym przykładem było wystąpienie dr Katarzyny Stańczak-Wiślicz (Uniwersytet Warszawski) z referatem pt. *Program doskonalenia ciała i ducha – Zakład przyrodolecniczy Apolinarego Tarnawskie w Kosowie Huculskim*⁹. Ciekawy ze względu na wykorzystanie unikatowego źródła był referat dr Eweliny Kostrzewskiej (Uniwersytet Łódzki) pt. *Aptekarzówna u wód. Nowe Miasto nad Pilicą w Dzienniku z roku 1887 Wandy Brand*.

Liczba polskich wystąpień wyniosła 15. Nie wszystkie dotyczyły uzdrowisk europejskich w ujęciu historycznym, lecz także ich współczesności. Wystąpienia można podzielić na dotyczące: aspektów prawnych, rozmieszczenia sanatoriów w kraju (tzw. strategii rozwoju), ekonomiki i metod zarządzania uzdrowiskami, poznawania ich zasobów mineralnych oraz zagadnień socjologicznych. Przykładem ostatniej grupy może być referat dr Beaty Pawlicy (Instytut Prawa, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), zatytułowany *Zakłady lecznictwa uzdrowiskowego w socjologicznej perspektywie*. Nie pominięto też problemów obyczajowych dzisiejszej społeczności uzdrowisk. Przedstawiła je dr hab. Jolanta Bujak-Lechowicz (Katedra Filologii Angielskiej, Akademia Ignatianum w Krakowie) w referacie pt. *Humor jako obraz chorych w i poza czasem – turnusem*. Poznaniem aktualnego składu i działania polskich wód mineralnych zajęli się m.in. dr Ewelina Książek i prof. Jerzy Jan Pietkiewicz (Wydział Nauki o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy), prezentując swoje wnioski w wystąpieniu pt. *Leczenie wodami mineralnymi*, oraz Katarzyna Jurzec i dr Krzysztof Wronecki (Sanatorium Medical-Sensus w Polanicy) w referacie *Właściwości lecznicze kąpieli zasadowych w sanatorium Medical-Sensus w Polanicy Zdroju*.

Obrady w sekcji tureckiej według programu obejmowały 37 referatów. Wśród ich tematów pojawiły się wątki polskie, oparte m.in. na powieści Elizy Orzeszkowej *Nad Nie-*

6 Por. T. Praschil, *Truskawiec*, Drohobycz 1909; Ł. Quirini-Popławski, *Główne etapy rozwoju uzdrowisk w Beskidach Wschodnich na przykładzie Truskawca*, [w:] *Heohrafiya i turyzm: yevropejs'kyj dosvid*, red. V.M. Petlin i in., L'viv 2009, s. 360–374.

7 Por. *Polski Almanach Uzdrowisk*, obliczenia własne.

8 Por. S. Leszczyński, *Przemysł uzdrowiskowo-letniskowy i turystyczny w Karpatach (wykaz uzdrowisk)*, Warszawa 1938.

9 Dodać warto, że szeroko o znaczeniu tego miejsca w II RP pisał S. Nicieja, *Kosów – huculskie Davos*, [w:] idem, *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych*, t. 3, Opole 2013, s. 87–130.

mnem – w referacie dr Seyyal Körpe Kemer. Żałować można, że z braku czasu nie dokonano podsumowania całości prezentowanych referatów oraz wniosków z obrad. Brak ten zapewne uzupełni planowana publikacja obejmująca wszystkie wystąpienia, która ma zostać wydana przez Uniwersytet Stambuński.

Dla polskich uczestników wycieczki naukowej niezwykle atrakcyjna była wyprawa do Polonezköy (do 1923 r. – Adampol), polskiej wsi i enklawy istniejącej od przeszło 160 lat, położonej po azjatyckiej stronie Stambułu, w dystrykcie Beykoz. Uczestnicy zapoznali się z zabytkami po dawnych polskich mieszkańcach m.in. z rodów Ryżych, Zielińskich, Wilkoszewskich, zachowanymi przez ich potomków, a następnie wzięli udział w uroczystej kolacji, ufundowanej przez władze uniwersyteckie i burmistrza dystryktu Beykoz, p. Murata Aydina.

Podróż poszerzyła wiedzę uczestników o zabytkach Stambułu, w tym o obiektach o prozdrowotnym charakterze, jak m.in. uniwersytecka apteka z XIX w. czy łaźnia miejska, a także o tematykę wodolecznictwa. Jednym z wniosków do przemyślenia dla organizatorów przyszłych konferencji jest propozycja nadania obradom bardziej jednorodnego charakteru. Dokonać tego można przez skupienie się na analizie problemu uzdrowisk z jednej, wybranej perspektywy, np. socjologicznej (społecznej) czy psychologicznej. Przyczynić się to może do szerszej dyskusji w gronie osób dobrze znających zagadnienie, a ponadto do wyciągnięcia przez nich wniosków służących dalszym poszukiwaniom badawczym – jeżeli oczywiście problematyka uzdrowisk będzie kontynuowana.

Bożena Urbanek

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

ORCID 0000-0002-4526-6887

II Międzynarodowa Konferencja Proweniencyjna „Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej”, Wrocław, 18–19 czerwca 2019

W dniach 18–19 czerwca 2019 r. w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu odbyła się II Międzynarodowa Konferencja Proweniencyjna. Tegoroczna edycja nosiła tytuł „Kolekcje prywatne w zbiorach książki dawnej”. Konferencja zgromadziła szerokie grono badaczy dawnych księgozbiorów niemal z całej Polski. Referaty podzielono na siedem sesji, których tytuły oddawały podział geograficzny terytorium obecnej i przedwojennej Polski: Ziemie Wschodnie, Wielkopolska, Ziemie Centralne i Północne, Ziemie Północne, Śląsk oraz Kraków i inne. Obradom towarzyszyła wystawa *Ossolińskie cymelia proveniencyjne XV–XVIII w.*

Wśród referatów znalazły się zarówno wystąpienia omawiające strukturę proveniencyjną dużych bibliotek, jak i poświęcone poszczególnym osobom czy fragmentom księgozbiorów. Referat z pierwszej grupy pt. *Kolekcje prywatne w zbiorach Uniwersytetu Wileńskiego – litewskie badania z ostatnich 20 lat* wygłosił prof. Arvydas Pacevičius (Uniwersytet Wileński). Referent scharakteryzował badania nad kolekcjami prywatnymi w zbiorach Uniwersytetu Wileńskiego zgromadzonymi od jego powstania (jako biblioteka Kolegium Jezuickiego w 1570 r.) do zamknięcia w 1832 r. Dzięki drobiazgowym analizom udało się wyodrębnić księgozbiory prywatne duchowieństwa, magnaterii, profesorów i rektorów uczelni, a także mieszczan i szlachty. Wszystkie te grupy miały swój udział w kształtowaniu kolekcji. Następnie prof. Pacevičius omówił rozproszenie biblioteki – głównie z powodu przekazania jej jako dar carski dla Biblioteki Uniwersytetu w Helsinkach w 1829 r., co stało się przyczyną potrzeby dalszych badań w celu odtworzenia historycznej kolekcji.

W kolejnym referacie pt. *Destinies of Literary War Booty from Poland in Sweden* dr hab. Peter Sjökvist (Biblioteka Uniwersytecka w Uppsali) przedstawił obecne miejsca przechowywania książkowych łupów wojennych wywiezionych przez wojska szwedzkie w pierwszej połowie XVII w. Biblioteki z Fromborka, Braniewa, Poznania i wielu innych miejsc w Polsce trafiły w większości do Uppsali, ale znaczące ich części możemy obecnie podziwiać w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lund, zamku Skokloster czy Archiwum Państwowym w Sztokholmie.

Dr hab. Jacek Soszyński, prof. PAN (Instytut Historii Nauki PAN) zaprezentował swoje najnowsze ustalenia dotyczące kolekcji łacińskich biblii paryskich z Biblioteki Baworowskich, przechowywanej obecnie w Bibliotece Narodowej w Warszawie (referat pt. *Rękopiśmienne Biblie w zbiorach Baworowskich*). W wystąpieniu została omówiona geneza, zawartość i forma nowego na początku XII w. typu Biblii – tak zwanych biblii paryskich, przeznaczonych do użytku na rodzących się w tym samym czasie uniwersytetach. For-

ma i zawartość tych rękopisów ułatwiała prowadzenie badań przez bakałarzy i profesorów uniwersyteckich. Następnie referent scharakteryzował sześć egzemplarzy z obecnych zbiorów Biblioteki Narodowej.

Najwięcej referatów dotyczyło kolekcji mniej lub bardziej znanych bibliofilów, głównie z XIX w. Wśród nich znaleźli się: Leon Piniński (którego bibliotekę omówiła dr Agnieszka Knychalska-Jaskulska), Zygmunt Czarnecki z Ruska (dr Urszula Paszkiewicz), Aleksander Konstanty Batowski (dr. hab. Jolanta Gwioździk), Józef Kraiński z Bełza (dr Dorota Sidorowicz-Mulak), Józef Maksymilian Ossoliński (dr Irina Kachur), dominikanin Dominik Siwicki (dr Iwona Pietrzakiewicz), lekarz i burmistrz poznański Kasper Goski (dr hab. Rafał Wójcik), Abraham Zbąski (Jakub Łukaszewski), opat trzemeszeński Wojciech Mielniński (Wojciech Graś), kanonik gnieźnieński Jakub Dubicki (Michał Muraszko), kanonik warszawski Mikołaj Ruszkowski (Marianna Czapnik), Mikołaj Kopernik (Michał Kłosiński), Jan Bernard Bonifacio (Beata Gryzio), Gotthilf Samuel Falbe (Agata Michalska), David Friedrich Ebert (dr Agnieszka Borysowska), Ernst Blech (Agnieszka Fabiańska), Jan Ernst Bensheim ze Wschowy (Krzysztof Soliński), Jakob Monau (Weronika Karlak), Georg von Schönaich (dr Joanna Milewska-Kozłowska), Max Pinkus (dr Weronika Pawłowicz), Zygmunt Żuławski (Maria Kycler), Mateusz (Jan Paweł) Kozłowski (Małgorzata Habuda) i Sadok Wincenty Barącz (Marek Miławicki).

Część referatów dotyczyła księgozbiorów rodzinnych lub instytucji oraz ich fragmentów. Losy części księgozbioru biblioteki puławskiej Czartoryskich, która wskutek koligacji rodzinnych znalazła się w bibliotece krasiczyńskiej Sapiechów, zreferował Stanisław Siess-Krzyszkowski. Księgozbiór rodziny Mikoszewskich herbu Dąbrowa, który obecnie przechowywany jest w Bibliotece Narodowej Ukrainy, zanalizowała pod względem zawartości i proveniencji dr Irena Ciborowska-Rymarowicz. Przekrój językowy i treściowy druków wytłaczanych czcionką łańską z księgozbiorów metropolitów i biskupów unickich w kolekcji starych druków Muzeum Narodowego we Lwowie prześledziła dr Olga Tkaczuk. Rękopiśmienne wpisy własnościowe w drukach jezuitów w Międzyrzeczu przedstawiła Aleksandra Wajner. Kolekcję renesansowych druków biskupów warmińskich z biblioteki „Hosianum” w Olsztynie zaprezentował ks. dr Tomasz Garwoliński. Warsztaty, w których wytwarzano oprawy z kolekcji książek mieszczan toruńskich z XVI i pierwszej połowy XVII w., zbadał dr hab. Arkadiusz Wagner. Ocalałe fragmenty księgozbiorów z Nawry i Pluskowęs, przechowywane w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy, omówiła dr Joanna Matyasik. Część biblioteki Skórzewskich w Czerniejewie i Lubostroniu, która zachowała się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, zaprezentowała Renata Wilgosiewicz-Skutecka. Wybrane książki z prywatnych bibliotek niższego duchowieństwa śląskiego przedstawiła dr hab. Halina Dudała. Sylwetki wybranych donatorek zbiorów starodrucznych Biblioteki PAU i PAN w Krakowie zarysowała dr Agnieszka Fluda-Krokos. Wojenne losy *kochanowianów* przechowywanych obecnie w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zaprezentowała dr Agnieszka Franczyk-Cegła.

Troje referatów skupiło się na analizie inwentarzy bibliotecznych i spisach książek jako źródle do odtwarzania dawnych księgozbiorów i sposobie poszukiwania materiałów źródłowych na określony temat. Dla dr. Grzegorza Joachimiaka trzy nieznanne dotychczas inwentarze muzykaliów z Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. W. Stefanyka stały się podstawą do poszukiwań muzykaliów z dawnej kolekcji Ossolineum we

Lwowie. Dr Iwan Almes na podstawie spisów książek zbadał zawartość prywatnych bibliotek prawosławnych i unickich zakonników eparchii lwowskiej w końcu XVII i w XVIII w. Dr Maria Michalska przedstawiła wnioski z analizy ksiąg inwentarzowych przechowywanych w zbiorach Biblioteki PAN w Gdańsku, dotyczące prywatnych księgozbiorów przyjmowanych jako dar lub kupno przez Bibliotekę Rady Miasta Gdańska, a następnie Bibliotekę Miejską w Gdańsku.

Konferencji towarzyszyła wystawa przygotowana przez dr Dorotę Sidorowicz-Mulak i dr Agnieszkę Franczyk-Cegłę. Zaprezentowano ciekawe proveniencyjne druki i rękopisy. W części pierwszej znajdowały się książki z kolekcji:

- Józefa Maksymiliana Ossolińskiego: *Mikoł.[aja] Doświadczyńskiego przypadki przez niego samego opisane...* Ignacego Krasickiego z podpisem J.M. Ossolińskiego oraz *Biblia Leopoldy* подарowana mu przez Tadeusza Czackiego,
- Henryka Lubomirskiego: druk okolicznościowy wydany przez Adama Berga w Monachium na zaślubiny księcia bawarskiego Wilhelma V z Renatą Lotaryńską z 1568 r. oraz dwóch dziewiętnastowiecznych dyrektorów Ossolineum:
- Franciszka Siarczyńskiego: na karcie tytułowej dzieła *O Religii Uważanej Jako Jedyniej Szczęśliwości i Prawdziwej Filozofii Zasadzie...* Stéphanie Félicité du Crest Genlis znajduje się jego wpis własnościowy: *Bibliothecae Ossolinianae obtulit Franc. Siarczyński 1818*,
- Ludwika Bernackiego: *Kawa. Komedya W Jednym Akcie* Adama Kazimierza Czartoryskiego z ekslibrisem Bernackiego.

Pozostałe prezentowane obiekty pogrupowane zostały według różnych typów znaków własnościowych. Znalazły się więc książki opatrzone własnościowymi notami rękopiśmiennymi m.in. korektorski egzemplarz dzieła Andrzeja Frycza Modrzewskiego *Quærela de contemptione legis divinae in homicidas*. Autor подарował ten egzemplarz Radzie Miejskiej Krakowa, a swój dar podkreślił dedykacją *Viris clarissimis senatoribus urbis Cracoviensis Andreas Fricius donavit*. Przedstawiono także książki z protoekslibrisami: klocek introligatorski zawierający traktaty prawne i teologiczne opatrzone protoekslibrisem kanonika legnickiego Mikołaja Sterczy (herb rodziny Stercza: kruk z rozpostartymi skrzydłami), mszał z malowanym ręcznie protoekslibrisem jego właściciela altarysty katedry krakowskiej i proboszcza w Gnojnie Jana Szykowskiego (herb Prus I), zbiór ustaw, statutów i przywilejów Królestwa Polskiego zebranych przez prawnika i pisarza Jakuba Przyłuskiego (herb Topór i inicjały A[ndreas] O[dolikowski]) oraz podręcznik do retoryki *Margerita poetica* Albrechta von Eyba z protoekslibrisem z herbem weneckiej rodziny Dolfin i inicjałami jednego z jej członków „I.D”.

W dziale *Superekslibrisy* zaprezentowano m.in.: superekslibrisy króla Zygmunta II Augusta (na przekładzie Koranu wydanym w 1543 r.) wykonane przez krakowskiego introligatora Mistrza Dawida – na górnej okładzinie superekslibris z herbami Orzeł i Pogoń Litewska, na dolnej z superekslibrisem napisowym *SIGISMVNDI AVGVSTI REGIS POLONIAE MONVMENTVM*; superekslibris donacyjny z herbem Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz herbem d'Arquien polskiej królowej Marii Kazimiery Sobieskiej na opisie jej podróży do Rzymu spisanej przez Antonio Bassaniego pt. *Viaggio a Roma [...] della S.R.M. di Maria Casimira, regina di Polonia*.

W najbardziej różnorodnym dziale *Cymelia ze znanych kolekcji* zaprezentowano m.in. trzy druki z kolekcji Piotra Wedelicjusza z Obornik: jeden z notami rękopiśmiennymi i dwa z dwoma różnymi jego superekslibrisami oraz druk *Synodus Dioecesana Caesenatensis*

drukowany *Apud Petrum Paulum Receptum* w 1695 r. z rzadką pieczęcią herbową Andrzeja Stanisława Załuskiego z czasów, gdy był biskupem płockim (1723–1736).

Organizatorzy planują opublikowanie materiałów konferencyjnych w postaci drukowanej. Można się więc spodziewać, że nie tylko uczestnicy będą się mogli szczegółowo zapoznać z treścią wystąpień. Część prezentacji, tak jak i materiały z I Konferencji będzie dostępna na stronie Proweniencyjnej Grupy Roboczej: ossolineum.pl/index.php/proweniencyjna-grupa-robocza/

Agnieszka Fabiańska

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

ORCID 0000-0002-9122-3706

Historia botaniki podczas 58. Zjazdu Polskiego Towarzystwa Botanicznego w Krakowie (1–7 lipca 2019 r.)

W dniach 1–7 lipca 2019 r. obradował w Krakowie 58. Zjazd Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Poprzednio Kraków gościł zjazdy PTB pięciokrotnie: w latach 1930, 1935, 1947, 1973 i 1995¹.

Hasłem tegorocznego zjazdu była „Botanika bez granic”. Obrady toczyły się w Uniwersytecie Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Uczestniczyły w nich kilkuset polskich botaników oraz kilkunastu gości zagranicznych, m.in. z Hiszpanii, Niemiec, Republiki Czeskiej, Słowacji, Ukrainy, Węgier, Wielkiej Brytanii. Na zjazd nadesłano streszczenia 212 referatów i 242 posterów². Najwięcej referatów i posterów zgłoszono do Sekcji Geobotaniki i Ochrony Szaty Roślinnej (odpowiednio: 51 i 64); prawie połowę mniej – do Sekcji Fizjologii i Biochemii Roślin (8 i 48), nieco mniej zaś – do Sekcji Taksonomii Roślin Naczyniowych (30 i 16). W pozostałych sekcjach liczby te przedstawiały się następująco: Sekcja Kultur Tkankowych Roślin (9 i 31), Struktury i Rozwoju Roślin (11 i 28), Paleobotaniczna (21 i 7), Mykologiczna (po 14), Lichenologiczna (14 i 8), Ogrodów Botanicznych i Arboretów (7 i 11), Aerobiologiczna (14 i 2), Dendrologiczna (7 i 8), Pteridologiczna (10 i 3), Briologiczna (6 i 2), Historii Botaniki (10 referatów).

Obrady Sekcji Historii Botaniki odbywały się w dwóch sesjach. Sesję przedpołudniową prowadził prof. dr hab. Ludwik Frey (Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN). Wygłoszonych zostało sześć referatów. Dr hab. Iwona Arabas, prof. PAN (Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN) w referacie *Rola gabinetów historii naturalnej w poznaniu egzotycznych roślin leczniczych* omówiła na przykładzie gabinetu księżnej Anny Jabłonowskiej w Siemiatyczach znaczenie, jakie miały takie zbiory dla szerzenia wśród społeczeństwa polskiego wiedzy o możliwości stosowania terapeutycznego egzotycznych roślin. Prof. dr hab. Alicja Zemanek i prof. dr hab. Piotr Köhler (Uniwersytet Jagielloński) w referacie *Botanicy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1919–1939) – dla nauki i społeczeństwa* omówili główne osiągnięcia botaniczne tego uniwersytetu, będącego ważnym centrum dydaktyki i popularyzacji nauki polskiej w okresie międzywojennym. Dr Denis Davydov (Instytut Botaniki im. Mykoly Kholodnego, Narodowa Akade-

1 P. Köhler, *Jubileuszowy Zjazd Towarzystwa Botanicznego*, „Acta Universitatis Iagellonicae” r. 12, 1995, nr 11 (192), s. 7.

2 *Streszczenia Referatów i Plakatów* (red. L. Frey). *Botanika bez granic – 58. Zjazd Polskiego Towarzystwa Botanicznego, Kraków 1–7 lipca 2019. Abstracts of Lectures and Posters* (ed. L. Frey). *Botany without borders – 58th Congress of the Polish Botanical Society, Kraków, July 1–7, 2019*, 58zjazdptb.botany.pl/zjazd-info/Streszczenia_Referaty.pdf [dostęp 22.07.2019].

nia Nauk Ukrainy, Kijów, Ukraina) w wystąpieniu *Józef Paczoski i jego wkład w badania roślin naczyniowych rozmieszczonych w okolicach miasta Perejasław-Chmielnicki (obwód kijowski, Ukraina)* omówił szczególnie okres w życiu tego botanika, który lato 1891 r. spędził w okolicach miasta Perejasław, gdzie prowadził intensywne badania florystyczne. W następnym roku opublikował artykuł zawierający dane dotyczące 732 gatunków (w tym 25 nowych dla prowincji Połtawa). Dr Ewa Kaczmarzyk (Muzeum Częstochowskie) w prezentacji *Postać Ferdynanda Karo (1845–1927) w świetle dokumentów archiwalnych znajdujących się w Częstochowie* omówiła jeden z najmniej znanych okresów życia tego botanika – jego okres częstochowski, podczas którego był właścicielem apteki w Częstochowie. Mgr inż. Krzysztof Kapała (Uniwersytet Jagielloński) w referacie *Kazimierz Roupert (1885–1963) – zasłużony popularyzator wiedzy rolniczej* przybliżył liczne inicjatywy tego botanika związane z szeroko pojętą wiedzą rolniczą, w tym m.in. takie jak „święto niszczenia chwastów”. Prof. dr hab. Bożenna Czarnecka (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie) w wystąpieniu *Maria Hempel (1834–1904) – nasza „starsza siostra w botanice” – Wspomnienie w 185. rocznicę urodzin i 115. rocznicę śmierci* omówiła na tle życiorysu tej przyrodniczki jej dokonania botaniczne i etnobotaniczne na terenie głównie Chełmszczyzny.

Sesję południową prowadziła prof. dr hab. Alicja Zemanek. Mgr Jacek Wajer (The Natural History Museum, Londyn, Wielka Brytania) i prof. dr David J. Mabberley (University of Oxford, Oxford, Wielka Brytania; Macquarie University and National Herbarium of New South Wales, Sydney, Australia) w referacie *Krótką historia okazów zielnikowych zebranych przez Roberta Browna w trakcie wyprawy do Australii w latach 1801–1805* omówili rezultaty właśnie zakończonego projektu, którego celem było skatalogowanie nowych gatunków roślin opisanych przez Roberta Browna oraz ich typów nomenklatorycznych, przy wykorzystaniu informacji zawartych w wielu rozproszonych i tylko częściowo udokumentowanych źródłach. Dr hab. Halina Galera (Uniwersytet Warszawski) w referacie *Rośliny na tapiseriach „Dama z jednorożcem” – alegoria ludzkich zmysłów, czy tylko kwietna dekoracja?* wykazała duże podobieństwo tych sześciu tapiserii pod względem poziomu różnorodności motywów roślinnych. Na tej podstawie wnioskuje, że skład gatunkowy dekoracji *mille-fleurs* nie był podporządkowany symbolice danej tkaniny. Dr hab. Łukasz Łuczaj, prof. UR (Uniwersytet Rzeszowski) w imieniu zespołu – w skład którego wchodzi Marija Jug-Dujaković (Institute for Adriatic Crops and Karst Reclamation, Split, Chorwacja), Katija Dolina (University of Dubrovnik, Chorwacja), Mirjana Jeričević (Žrnovo, Chorwacja) i Ivana Vitasović-Kosić (University of Zagreb, Chorwacja) – wygłosił referat *Etnobotanika i biogeografia dziko rosnących warzyw wysp Adriatyku*, będący rezultatem projektu NCN, którego celem była m.in. dokumentacja dzikich warzyw tradycyjnie zbieranych do konsumpcji na wyspach Adriatyku i określenie, czy powierzchnia wyspy, jej odległość od kontynentu, liczba gatunków w jej florze i wielkość populacji ludzkiej na wyspie mają wpływ na ilość zbieranych dzikich warzyw. Natalia Jędrzejczak w imieniu zespołu z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Maciej Jędrzejczak, Magdalena Stefan, dr hab. Zbigniew Celka, prof. UAM) w wystąpieniu *Wstępne wyniki badań etnobotanicznych w regionie lednickim (Wielkopolska Środkowa)* omówiła cele projektu „Kultura ludowa i tradycyjna”, realizowanego przez Stowarzyszenie Promocji Dziedzictwa „Kasztelania Ostrowska”. Jednym z głównych jego celów jest zebranie za pomocą badań terenowych unikatowej i ginącej wiedzy na temat użytkowania roślin na terenie Kasztelanii Ostrowskiej.

Z historią botaniki związane były także trzy referaty i dwa postery przedstawione podczas obrad innych sekcji. Prof. dr hab. Martin Kukwa (Uniwersytet Gdański) podczas sesji plenarnej wygłosił referat *Lichenologia – gdzie byliśmy, gdzie jesteśmy, dokąd zmierzamy*, poświęcony historii i rozwojowi tej gałęzi botaniki/mykologii. Dr Robert Zubel (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) w wystąpieniu *Była, nie minęła, trwa – 40 lat Sekcji Briologicznej PTB* (podczas sesji Sekcji Briologicznej) omówił historię tej sekcji, skupiając się głównie na jej osiągnięciach w ciągu minionych 40 lat. Prof. dr hab. Maria Ławrynowicz (Uniwersytet Łódzki), dr hab. Małgorzata Stasińska (Uniwersytet Szczeciński) i dr Dominika Ślusarczyk (Uniwersytet Łódzki) wygłosiły referat *Jubileusz 60-lecia Sekcji Mikologicznej Polskiego Towarzystwa Botanicznego*, w którym przedstawiły dzieje tej sekcji i jej czasopisma „Acta Mycologica”. Na plakacie „*Biodiversity: Research and Conservation*” (BRC) – *jubileusz i awans na listę ministerialną* prof. dr hab. Bogdan Jackowiak, dr hab. Zbigniew Celka, prof. UAM, i mgr Elżbieta Obarska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza) przedstawili historię tego czasopisma wydawanego przez uniwersytet w Poznaniu. Z kolei mgr Joanna Jaskulska, mgr inż. Monika Rękoś, mgr inż. Mateusz Sowelo (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza) na plakacie *Ponad podziałami – wymiana materiału roślinnego na przestrzeni blisko stu lat istnienia Ogródu Botanicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* zaprezentowali historię *index seminum* czyli wydawanego corocznie katalogu nasion oferowanych innym ogrodom do wymiany. Z historią botaniki związana była także jedna z sesji Sekcji Geobotaniki i Ochrony Szaty Roślinnej zatytułowana „Zasłużeni geobotanicy”. Zaproszono na nią 13 żyjących zasłużonych geobotaników-seniorów, a młodszy koledzy wygłaszali laudacje na cześć każdego z ich.

Historii botaniki poświęcona była także wystawa zdjęć, dokumentów, programów i fotografii związanych z poprzednimi zjazdami PTB, które odbyły się w Krakowie.

Referaty z historii botaniki stanowiły stosunkowo niewielką część wszystkich przedstawionych (trochę ponad 6%). Jeszcze mniejszy był udział plakatów – jedynie 0,8%. Od ostatnich kilku zjazdów udział tych referatów utrzymuje się na podobnym poziomie³. Liczba osób słuchających referatów podczas sesji Sekcji Historii Botaniki wynosiła 21–23. Obie te wielkości – liczba referatów i liczba słuchaczy – mogą świadczyć o utrzymującym się, aczkolwiek niewielkim, zainteresowaniu problemami historii botaniki wśród ogółu społeczności polskich botaników.

Piotr Köhler

Uniwersytet Jagielloński

ORCID 0000-0001-8713-0817

3 P. Köhler, *Zebranie Sekcji Historii Botaniki podczas 50. Zjazdu Polskiego Towarzystwa Botanicznego Kraków, 26. 06 – 1. 07 1995 r.*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 40, 1995, nr 3, s. 223–225; idem, *Historia botaniki w obradach 51. Zjazdu Polskiego Towarzystwa Botanicznego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 43, 1998, nr 3-4, s. 205–207; idem, *Historia botaniki w obradach 52. Zjazdu Polskiego Towarzystwa Botanicznego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 47, 2002, nr 1, s. 284–285; idem, *Historia botaniki podczas 54. Zjazdu Polskiego Towarzystwa Botanicznego w Szczecinie (3–9 września 2007)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 53, 2008, nr 1, s. 251–253; idem, *Historia botaniki podczas 55. Zjazdu Polskiego Towarzystwa Botanicznego w Warszawie (6–12 września 2010 r.)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 56, 2011, nr 1, s. 255–257; idem, *Historia botaniki podczas 56. Zjazdu Polskiego Towarzystwa Botanicznego w Olsztynie (24–30 czerwca 2013 r.)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 59, 2014, nr 1, s. 223–225.

Sprawozdanie z „Jubileuszowego Zjazdu Matematyków Polskich w stulecie PTM”. Kraków, 3–7 września 2019 r.

Et harum scientiarum porta et clavis est Mathematica

R. Bacon, *Opus majus*

Ponad sto lat temu, 2 kwietnia 1919 r., w sali Seminarium Filozoficznego w gmachu Collegium Nowodworskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego przy ul. św. Anny 12 odbyło się zebranie założycielskie Towarzystwa Matematycznego w Krakowie. Wśród członków założycieli towarzystwa znaleźli się krakowscy profesorowie, docenci i asystenci, nauczyciele gimnazjalni, a także nieprofesjonalni pasjonaci matematyki. Jeszcze w tym samym roku do towarzystwa przystąpili członkowie zamiejscowi z Warszawy i Lwowa, a w roku następnym organizacja, decyzją jej Walnego Zgromadzenia, została przekształcona w Polskie Towarzystwo Matematyczne (PTM). Tradycyjnie zjazdy matematyków przypadające w okrągłą rocznicę tego wydarzenia, poczynając od zjazdu w 50 rocznicę w 1969 r., odbywają się w Krakowie. Tak stało się również w 2019 r., w setną rocznicę utworzenia towarzystwa. W dniach 3–7 września 2019 r. w Krakowie odbył się „Jubileuszowy Zjazd Matematyków Polskich w stulecie PTM”. Konferencję zorganizowało Polskie Towarzystwo Matematyczne oraz Wydział Matematyki i Informatyki UJ. Przewodniczącym komitetu organizacyjnego był Armen Edigarian (prorektor UJ), a honorowym przewodniczącym Antoni Leon Dawidowicz (UJ). W tym wyjątkowym dla polskich matematyków wydarzeniu udział wzięły 852 osoby z blisko trzydziestu krajów¹.

Nieoficjalne rozpoczęcie Zjazdu miało miejsce wieczorem w przeddzień uroczystego otwarcia. Uczestnicy zostali zaproszeni do kina Kijów na specjalny, przedpremierowy pokaz filmu „Banach. Między duchem a materią” w reżyserii Wiesława Saniewskiego.

Pierwszy dzień Zjazdu miał charakter szczególnie uroczysty. Obrady odbyły się w Auditorium Maximum UJ w Krakowie przy ul. Krupniczej. Tego dnia uczestnicy Zjazdu mieli okazję uczestniczyć w wykładzie inauguracyjnym, ogólnej dyskusji panelowej, kilku równoczesnych dyskusjach tematycznych oraz obejrzeć kilka wystaw. Uczestników przywitał Stanisław Kistryn, fizyk, prorektor UJ ds. badań naukowych i funduszy strukturalnych. W swym wystąpieniu życzył uczestnikom, aby Zjazd służył nie tylko wymianie doświad-

1 W zjeździe uczestniczyli matematycy z następujących krajów: Algieria, Arabia Saudyjska, Austria, Australia, Belgia, Chile, Dania, Finlandia, Francja, Hiszpania, Holandia, Izrael, Kanada, Niemcy, Polska, Stany Zjednoczone, Szwajcaria, Szwecja, Rosja, Włochy oraz Wielka Brytania.

czeń, lecz także przyczynił się do rozpoczęcia nowych badań. W kolejnym wystąpieniu Prezes PTM Waclaw Marzantowicz (UAM) podkreślił uniwersalny charakter matematyki oraz niezmiennosc prawd matematycznych. Przywitanie zakończył Włodzimierz Zwonek, dziekan Wydziału Matematyki i Informatyki UJ, który odczytał list Jarosława Gowina, ministra nauki i szkolnictwa wyższego, skierowany do uczestników Zjazdu. Następnie wręczono nagrody PTM. Nagrody Główne otrzymali: za osiągnięcia w dziedzinie badań matematycznych dwie równorzędne nagrody im. Stefana Banacha – Wojciech Kucharz (UJ) za wybitny dorobek w rzeczywistej geometrii algebraicznej oraz Maksym Radziwiłł (California Institute of Technology) za wybitne osiągnięcia z analitycznej teorii liczb; za osiągnięcia w zakresie szeroko rozumianej kultury matematycznej nagrodę im. Samuela Dicksteina – Michał Krych (UW) oraz za osiągnięcia w dziedzinie zastosowań matematyki nagrodę im. Hugona Steinhausa – Marek Rutkowski (PW, University of Sydney). Piotr Miska (UJ) odebrał nagrodę dla młodych matematyków, Joachim Jelisiejew (IM PAN) nagrodę im. Kazimierza Kuratowskiego. Dyplom członka honorowego Polskiego Towarzystwa Matematycznego odebrał wybitny francuski matematyk Jean-Pierre Bourguignon, w latach 1995–1998 Prezes Europejskiego Towarzystwa Matematycznego, obecnie przewodniczący Europejskiej Rady ds. Badań Naukowych (ERC).

Wykład inauguracyjny wygłosił Paweł Strzelecki (UW). Przedstawił historię badań, które prowadzili uczeni w poszukiwaniu rozwiązania równania Beltramiego. Jak w 1820 r. zauważył Carl Friedrich Gauss, znajomość tego rozwiązania jest konieczna do wprowadzenia na powierzchni współrzędnych izotermicznych. Sam Gauss uzyskał rozwiązanie przy silnym założeniu, że powierzchnia oraz określona na niej metryka są analityczne w sensie rzeczywistym. W swym wystąpieniu prelegent podkreślił, że w tych badaniach wybitną rolę odegrali polscy matematycy. Na początek przywołał pracującego w Niemczech Leona Lichtensteina, któremu udało się osłabić czynione przez Gaussa założenia. Główną częścią wykładu było przedstawienie wyniku niedawno zmarłego Bogdana Bojarskiego, autora twierdzenia z 1955 r. określającego warunki rozwiązania równania Beltramiego w bardzo ogólnym przypadku. Przywołani zostali również Antoni Zygmund, którego prace (wraz z wynikami Larsa Ahlforsa i Alberto Calderona) przyczyniły się do rozwinięcia odpowiednich metod wykorzystanych przez Bojarskiego w dowodzie jego twierdzenia, oraz Jacek Graczyk i Grzegorz Świątek, którzy niedawno udowodnili rzeczywistą hipotezę Fatou.

Kolejnym punktem Zjazdu była prowadzona przez Zbigniewa Błockiego (UJ, NCN) dyskusja panelowa na temat stanu współczesnej polskiej matematyki. Po niej uczestnicy Zjazdu udali się na jedną z trzech wybranych przez siebie dyskusji panelowych – poświęcone one były zastosowaniom matematyki, popularyzacji matematyki oraz edukacji matematycznej. Pierwszy dzień Zjazdu zakończyła śpiewogra – niektórzy powiedzieliby wydarzenie multimedialne – pt. *Opera matematyczna, czyli paradoksalny rozkład sfery* autorstwa Romana Kołakowskiego w reżyserii Agaty Klimczak-Kołakowskiej. Podziwiam wybitny kunszt artystów, który brali udział w tym spektaklu, jednak opera ta nie przypadła mi do gustu. Nie będę tu pisać recenzji tego wydarzenia, ale nie mogę się powstrzymać od kilku słów komentarza, bo muszę stanąć w obronie Ottona Nikodyma sportretowanego w pierwszej scenie aktu pierwszego, pt. *Miara – 1916*. Scena pierwsza to próba przedstawienia słynnej rozmowy Stefana Banacha z Nikodymem na krakowskich Plantach, a w jej rezultacie „odkrycia” Banacha przez Steinhausa, który do tej rozmowy niespodziewanie

się przyłączył². Kim był Otton Nikodym? W 1916 r. ten pochodzący z dobrze sytuowanej rodziny galicyjskich inteligentów absolwent Uniwersytetu im. Franciszka I we Lwowie, dyplomowany nauczyciel matematyki i fizyki pracował w jednym z najlepszych krakowskich gimnazjów. Do szkoły tej uczęszczali wtedy Marian Mięśowicz (przyszły profesor fizyki) i Stanisław Krystyn Zaremba (przyszły profesor matematyki, syn Stanisława Zaremby, profesora matematyki na UJ), a wcześniej ukończył ją sam Stefan Banach. Nikodym poza pracą w szkole wykładał na UJ metodykę nauczania przedmiotów ścisłych. Był on także, co można zobaczyć na licznych zdjęciach znajdujących się w jego spuściźnie, mężczyzną wyjątkowo dbającym o nienaganny strój. Jego uczniowie zaś wspominają, że był bardzo skromny i spokojny, mówił cicho, ale zdecydowanie. Wiadomo również, że już wtedy prowadził badania matematyczne, ale do 1925 r. swych rezultatów nie publikował. Powtórzę – skromny, elegancki, spokojny, niemal ascetyczny, dobrze sytuowany inteligent. Tymczasem na scenę wbiega krakowski andrus ubrany w kraciastą nieomal współczesną marynarkę i przez całą scenę wykrzykuje (wyśpiewuje?) zdania, które pasują do współczesnego młodego adepta nauki, nastawionego na szybką karierę, dbającego o liczne, choć niekoniecznie znaczące publikacje w punktowanych czasopismach, równocześnie borykającego się z finansowymi kłopotami. Otton Nikodym to wybitny matematyk, zasłużony dla polskiej, amerykańskiej, światowej nauki. Rezultaty matematyczne Nikodyma są powszechnie znane i cytowane. Twierdzenie Radona-Nikodyma wykładane jest na uniwersytetach całego świata. Inny słynny wynik związany z jego nazwiskiem to twierdzenie Nikodyma-Grothendiecka, a Alexandre Grothendieck to jedna z największych sław matematycznych XX w. Nikodym jest jednym z tych polskich matematyków, których nazwiska najczęściej pojawiają się w tytułach prac naukowych. Z pewnością zasłużył na szacunek i rzetelne przedstawienie jego postaci. Szkoda, że stał się ofiarą wizji artystycznej. Podobnej rangi nierzetelności historyczne czy matematyczne znajdują się, niestety, w wielu innych scenach śpiewogry.

W kolejnych dniach odbywały się wykłady zaproszonych gości. Do przedstawienia wykładów zaproszeni zostali wyłącznie polscy matematycy, którzy wcześniej dostąpili wyjątkowego zaszczytu wygłoszenia odczytu na odbywających się co cztery lata Międzynarodowych Kongresach Matematyków (ICM) lub, także organizowanych w odstępach czteroletnich, Europejskich Kongresach Matematycznych (ECM), a także zdobywcy grantów ERC. Odbyło się 28 takich wykładów; niektórzy zaproszeni wykładowcy nie mogli, niestety, przybyć na Zjazd.

Od czwartkowego popołudnia obrady odbywały się w równoległych sesjach naukowych w łącznej liczbie 24; zorganizowane też były cztery sesje specjalne. Każdej z sesji naukowych organizatorzy przydzielili patrona lub patronów – wybitnych polskich matematyków. Jedna z sesji poświęcona została historii matematyki. Na jej patrona organizatorzy Zjazdu wybrali Samuela Dicksteina, a zaszczyt zorganizowania odczytów przypadł mnie i Lechowi Maligrandzie. Zaproszenie do udziału w dwudniowej sesji przyjęli historycy matematyki i matematycy żywo interesujący się historią – z Polski, Francji, Rosji, Szwecji i Stanów Zjednoczonych. Sesję w piątkowe popołudnie rozpoczął odczyt Stefana

2 Szczegóły tej historii w: D. Ciesielska, K. Ciesielski, *Banach i Nikodym znów na Plantach*, „Forum Akademickie” 2016, nr 11 oraz D. Ciesielska, K. Ciesielski, *Matematyczna ławka na Plantach*, „Alma Mater” t. 189–190, 2016/2017, nr 11–12, s. 61–66.

Jackowskiego (Uniwersytet Warszawski) *Sto lat Warszawskiej Szkoły Matematycznej*. Kolejne wykłady tego dnia wygłosili Krystyna Kuperberg³ (Auburn University): *Przełomowy wkład polskich matematyków w teorię retraktów oraz w rozwój teorii homotopii i homologii syngularnej* oraz Franciszek H. Szafraniec (Uniwersytet Jagielloński): *Stanisław Zaremba – doniosłość odkrycia własności reprodukowania*. Obrady w sobotę, 7 września, rozpoczął odczyt Waleriana Piotrowskiego (Instytut Kardiologii): *Doktoraty z matematyki i logiki na Uniwersytecie Warszawskim w okresie międzywojennym*. Przed południem wysłuchaliśmy jeszcze referatów Arkadiusza Płoskiego (Politechnika Świętokrzyska): *Wykład algebry za czasów Samuela Dicksteina*, Szymona Doleckiego (Institut de Mathématiques de Bourgogne): *O rozwoju topologii ogólnej od Cantora i Peany do teorii zbieżności Choqueta* oraz Zdzisława Pogody (Uniwersytet Jagielloński): *Początki geometrii różniczkowej w Polsce*. Sesję zakończyły odczyty Lecha Maligrandy (Luleå University of Technology) oraz Małgorzaty Terepety (Politechnika Łódzka) pod wspólnym tytułem *Przestrzenie, które zawdzięczamy polskim matematykom*. Niestety z powodów zdrowotnych na Zjazd nie mogli przybyć zaproszeni przez nas Włodzimierz Odyniec (POMI, Petersburg) oraz Tadeusz Nadziejka (Uniwersytet Opolski).

Wśród czterech sesji specjalnych znalazła się sesja pt. „Pogromcy Enigmy”. Odczyty na niej wygłosili bratanek Alana Turinga, Dermot (Kellogg College, Oxford): *X, Y and Z. The real story of how Enigma was broken* oraz Marek Grajek (SGH): *Tam, z powrotem i ponownie tam*. W ramach tej sesji odbyła się promocja polskiego tłumaczenia książki Dermota Turinga *X, Y, Z. Prawdziwa historia złamania szyfru Enigmy*. Zaslugi bratanka Alana dla promowania prawdziwej roli Polaków w historii odczytania szyfru Enigmy są nieocenione. Uczestnicy Zjazdu symbolicznie podziękowali mu za to, oczekując w długiej kolejce na jego autograf. Na kongresie wygłoszono łącznie 508 referatów naukowych.

Zjazdowi towarzyszyły liczne wydarzenia kulturalne, w tym 12 wystaw powiązanych z matematyką. Cztery z nich związane były z historią matematyki i informatyki. Zespół w składzie: D. Ciesielska, L. Maligranda i J. Zwierzyńska przedstawił rezultaty badań w ramach NCN realizowanego w Instytucie Historii Nauki PAN. Wystawa pt. *Obrazy z historii polskiej nauki. Matematycy, fizycy i astronomowie na Uniwersytecie w Getyndze (1891–1933)* składała się z pięciu plakatów. Pierwszy z nich pełnił rolę wprowadzającą w zagadnienie i metodologię badawczą. Drugi przedstawiał pięciu polskich doktorów matematyki z Getyngi – w kolejności zdobycia dyplomu: W. Bortkiewicz, M. Feldblum, H. Steinhaus, J. Kroo, A. Walfisz. Dwa kolejne plakaty przedstawiały astronoma Władysława Dziewulskiego i matematyka Władysława Orlicza podczas studiów i pracy naukowej w Getyndze. Na ostatnim plakacie zaprezentowano beneficjentów funduszy stypendialnych Osławskiego, Kretkowskiego i Klimowskiego studiujących w Getyndze. Stanisław Domoradzki (URz) wraz z Urszulą Foryś (UW) przygotowali wystawę kilkunastu plakatów *O matematyce i matematykach*. Plakaty te poświęcone były wszystkim pięciu ośrodkom matematycznym w międzywojennej Polsce. Komisja Historyczna Oddziału Krakowskiego PTM kierowana przez S. Domoradzkiego przygotowała wystawę plakatów, na których przedstawiono założycieli PTM oraz zaprezentowano wyimki z protokołów posiedzeń

3 Krystyna Kuperberg, jako prelegentka na ICM, była również zaproszona do wygłoszenia plenarnego wykładu na Zjeździe. Przedstawiła odczyt pt. *Hipotezy Seiferta*.

PTM z lat 1919–1935. Wymienione wystawy odbyły się w salach Auditorium Maximum UJ. W salach wystawowych Muzeum UJ przy ul. Gołębiej Maciej Sysło (UWr) przygotował wystawę *Machinae Calculatoriae*. Na wystawie tej zaprezentował oryginalne maszyny liczące i ich wierne kopie oraz ich historię.

Zjazdowi towarzyszyły również inne wydarzenia. W piątkowy poranek w Panteonie Narodowym w krypcie kościoła św. Piotra i Pawła w Krakowie odbyło się symboliczne złożenie prochów Rejewskiego, Różyckiego i Zygalskiego. Wieczorem 6 września w kinie Kijów odbył się wyjątkowy koncert fortepianowy. W okresie międzywojennym we Lwowie, w słynnej Kawiarni Szkockiej, matematycy formułowali problemy, a za rozwiązanie niektórych z nich fundowali nagrody. Stanisław Mazur, uczeń i przyjaciel Banacha, w 1936 r. sformułował ważny problem, za którego rozwiązanie ufundował żywą gęś. W 1955 r. wspomniany wyżej Grothendieck sprowadził problem Mazura do zagadnienia istnienia baz Schaudera w ośrodkowych przestrzeniach Banacha. Ten problem został rozwiązany w 1972 r. Dokonał tego 28-letni wówczas Szwed, Per Enflo, który wkrótce potem przyjechał do Warszawy i odebrał od Mazura niezwykle nagrodę. Enflo, obecnie już na emeryturze, jest nie tylko znakomitym matematykiem, lecz także jednym z najwybitniejszych szwedzkich pianistów. Przyjechał na jubileuszowy Zjazd PTM do Krakowa i uświetnił go koncertem, podczas którego wykonał utwory Chopina, Mozarta i Beethovena, a słuchacze nagrodzili go owacją na stojąco.

Zjazd zakończył się w sobotnie popołudnie. Zmęczeni wielką liczbą spotkań oraz imprez towarzyszących uczestnicy Zjazdu bez pośpiechu oddalali się do swych kolejnych obowiązków.

Danuta Ciesielska

Instytut Historii Nauki PAN im. L. i A. Birkenmajerów

ORCID 0000-0002-3190-5617

Międzynarodowa konferencja „Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Spotkanie III”.

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie,

13–14 września 2019 r.

Już po raz trzeci Instytut Historii Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Częstochowie oraz Stowarzyszenie Garnizon Fortecy Częstochowskiej zorganizowały konferencję z cyklu „Twierdze osiemnastowiecznej Europy”. Tym razem odbyła się ona pod hasłem „Rola fortyfikacji w systemach obronnych państw”. W skład Komitetu Naukowego weszli: prof. dr hab. Bogusław Dyaś (UMK), prof. dr hab. Mirosław Nagielski (UW) i prof. dr hab. Tadeusz Srogosz (UJD). Patronat nad konferencją objęli rektor Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego w Częstochowie prof. Anna Wypych-Gawrońska, prezydent Częstochowy Krzysztof Matyjaszczyk i przeor Klasztoru OO. Paulinów na Jasnej Górze o. Marian Waligóra. Patronat medialny nad wydarzeniem rozciągnęli TVP Historia oraz portal Historia.org.pl. Językami konferencji były polski, rosyjski i ukraiński.

Wizualną oprawę wydarzenia stanowiła wystawa w Galerii Biblioteki Głównej UJD zatytułowana *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Odstępa 3: Twierdze europejskie poza Europą*, przygotowana przez dr. hab. Macieja Trąbskiego, prof. UJD. Zaprezentowane zostały kopie planów osiemnastowiecznych fortyfikacji z terenu Afryki i Karaibów, co stanowiło dodatkową ilustrację dla jednego z paneli obrad.

Celem konferencji było omówienie znaczenia twierdz w osiemnastowiecznych koncepcjach zapewnienia bezpieczeństwa państwa, a także zaprezentowanie architektury militarnej twierdz, ich uzbrojenia i wyposażenia, działań zbrojnych, w których brały udział, oraz wpływu twierdz i ich garnizonów na społeczność lokalną. Niezwykle istotne miejsce zajmowały zagadnienia związane z budową twierdz, planami i inżynierami-projektantami. Obszar badawczy obejmował zarówno kontynent europejski, jak również ziemie kontrolowane w XVIII w. przez mocarstwa europejskie na terenie Afryki i Ameryki. Zakres chronologiczny obejmował okres od ostatniego dziesięciolecia XVII w. do końca epoki wojen napoleońskich.

Twierdze stanowiły podstawę osiemnastowiecznej europejskiej sztuki wojkowej. Stanowiąc element linii obronnych, zabezpieczały miasta, porty, trakty i przeprawy o znaczeniu strategicznym, powstrzymując działania ofensywne nieprzyjaciela i osłaniając mobilizację własnych wojsk w głębi kraju lub zapewniając schronienie dla wycofujących się korpusów polowych. Z drugiej strony zapewniały podstawę operacyjną dla działań

ofensywnych, dostarczając wojskom zaopatrzenia (broni, amunicji i żywności) oraz odbierając rannych i chorych żołnierzy, a także jeńców wojennych. Garnizony znajdujące się w twierdzach mogły też wymuszać posłuszeństwo na terenie zamieszkałym przez ludność wrogo nastawioną do władz lub do lokalnych elit, tym samym zapewniając utrzymanie bezpieczeństwa wewnętrznego w państwie.

Otwarcie i pierwszy dzień konferencji miał miejsce w Sali Rady Wydziału Filologiczno-Historycznego UJD. Zebranych powitali Rektor uniwersytetu prof. Anna Wypych-Gawrońska, wicedyrektor Instytutu Historii prof. Maciej Trąbski oraz prezes częstochowskiego oddziału PTH prof. Marceli Antoniewicz.

Wykłady inauguracyjne wygłosiło dwóch wybitnych znawców problematyki. Bogusław Dybaś z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu mówił o aspektach prawnych budowy i funkcjonowania fortyfikacji w XVII i XVIII w. Z kolei prof. Grzegorz Podruczny z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu poruszył problem zmiany roli twierdz i wojny fortecznej w XVIII w.

Wystąpienia podczas I sesji konferencji dotyczyły twierdz europejskich „w ogniu walki”. Moderatorem panelu był prof. Maciej Trąbski. Dr Paweł Krokosz reprezentujący UNESCO Chair in Comparative Studies of Spiritual Traditions, their Specific Cultures and Interreligious Dialogue w Moskwie/Petersburgu mówił o strategii i taktyce armii rosyjskiej w latach 1707–1709, której dowódcy zastanawiali się, gdzie przyjąć wroga: w polu czy w twierdzy. Kolejny referent, dr Łukasz Pabich z Muzeum Częstochowskiego, przedstawił kampanię 1716 r. w trakcie trwającej wojny austriacko-tureckiej, której zwieńczeniem było zdobycie przez armię księcia Eugeniusza Sabaudzkiego twierdzy Temeszwär. Z kolei dr Małgorzata Karkocha z Uniwersytetu Łódzkiego przedstawiła upadek twierdzy Oczaków w 1788 r. w świetle relacji warszawskiej prasy. Kolejni dwaj badacze na co dzień zajmują się epoką napoleońską, stąd ich wystąpienia dotyczyły tego właśnie okresu dziejów: dr Patrycjusz Malicki przedstawił przebieg wojny oblężniczej na Śląsku podczas kampanii 1806–1807, skupiając się szczególnie na oblężeniu twierdzy w Nysie, a dr Dawid Madziar z Uniwersytetu Śląskiego przeniósł zebranych do dalekiej Hiszpanii, jego wystąpienie dotyczyło bowiem strategicznego znaczenia twierdz hiszpańskich w latach 1808–1814.

Panel drugi, moderowany przez prof. Bogusława Dybasia, przeznaczony został dla referentów, którzy przygotowali wystąpienia dotyczące twierdz w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej. Jako pierwszy zabrał głos dr Karol Kościelniak z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przedstawił on przebieg oblężenia Starego Bychowa w 1702 r. Kolejny prelegent przeniósł zebranych w wydarzenia późniejsze o ponad 60 lat: mgr Michał Filipowicz z Uniwersytetu Warszawskiego przedstawił, jak wyglądają prowadzone obecnie badania archeologiczne nad fortyfikacjami konfederatów barskich w Beskidzie Niskim i Bieszczadach. W temacie konfederacji barskiej referat przedstawił również dr Adam Danilczyk z Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Zaprezentował plany wojenne Charlesa François Dumourieza wobec twierdz małopolskich. Ostatni z prelegentów, dr Łukasz Cholewiński z Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego w Częstochowie, omówił problematykę twierdz w obradach sejmowych w latach 1773–1786.

Ostatni tego dnia panel, moderowany przez prof. Tadeusza Srogosza, dotyczył spojrzenia na twierdze państw europejskich poza Europą. Jako pierwszy głos zabrał dr Mariusz Balcerek. Przedstawił mało znany aspekt posiadania przez Kurlandię kolonii w Afryce. Jego wystąpienie *Dawne kurlandzkie fortyfikacje na wyspie Św. Andrzeja w Gambii*

dotyczyło użytkowania twierdzy zarówno przez Kurlandczyków, jak i Anglików. Kolejny prelegent, prof. Maciej Trąbski, omówił, w jaki sposób twierdze na terenie Florydy stanowiły część systemu zabezpieczającego hiszpańskie posiadłości w Indiach Zachodnich. Tym wystąpieniem zakończył się pierwszy dzień obrad.

Drugiego dnia konferencji obrady otworzył moderowany przez prof. Tadeusza Srogosza panel „Garnizony, magazyny i więzienia”. Tym razem miejscem obrad była sala Senatu Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego w Częstochowie. Mówiący znakomicie po polsku prof. Valdas Rakutis z uniwersytetu w Kłajpedzie omówił funkcjonowanie garnizonu Białej Podlaskiej w czasach Floriana Radziwiłła. Z połowy XVIII w. do przełomu XVIII i XIX w. przeniósł zebranych kolejny prelegent, mgr Jarosław Pawlikowski. Zaprezentował funkcjonowanie pruskiego garnizonu Torunia w latach 1793–1806. Następnie mgr Oleksandr Sukhomlyn przedstawił jak twierdze znajdujące się na terenie dzisiejszej południowej Ukrainy, a w XVIII w. na terenie tzw. „Nowo-Rosji”, ewoluowały z funkcji magazynów wojskowych do „narzędzi kontroli” poddanych i posterunków na granicy z Turcją. W zupełnie inne klimaty zabrał słuchających kolejny prelegent. Dr Rafał Niedziela z Uniwersytetu Jagiellońskiego przedstawił, jak funkcjonowały francuskie twierdze jako więzienia stanu w czasach Ludwika XV i Ludwika XVI.

Ostatni panel, również moderowany przez prof. Tadeusza Srogosza, poświęcony został tematyce związanej z historiografią i literaturą piękną. Jako pierwsi wystąpienia wygłosili badacze z Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego w Częstochowie: dr Norbert Morawiec przedstawił zdobycie twierdzy baturyńskiej (1708 r.) w świetle historiografii, a dr Anna Czerniecka-Haberko pochyliła się nad postacią obrońcy Jasnej Góry Kazimierza Pułaskiego w ujęciu wybitnego polskiego historyka wojskowości Władysława Konopczyńskiego. Ostatnim wystąpieniem konferencji był referat prof. Barbary Łuczak z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przedstawiła ona temat *Twierdza jako metafora: „Victus. Upadek Barcelony 1714” Alberta Sáncheza Piñola*. Po ostatnim wystąpieniu prof. Maciej Trąbski podziękował uczestnikom za udział w konferencji, wyrażając nadzieję, że spotkają się w 2021 r. na IV konferencji z cyklu „Twierdze osiemnastowiecznej Europy”.

Po zakończeniu obrad oraz niezwykle żywych i owocnych dyskusjach towarzyszących każdemu z paneli, uczestnicy udali się do parku podjasnogórskiego. Tam grupa rekonstrukcyjna Garnizon Fortecy Częstochowskiej przygotował pokaz musztry XVIII-wiecznego oddziału. Uczestnicy chętnie zadawali pytania dotyczące umundurowania czy uzbrojenia żołnierzy stanowiących w XVIII w. garnizon twierdzy częstochowskiej. Ostatnim punktem było zwiedzanie bastionu św. Rocha na Jasnej Górze, gdzie uczestnicy mogli zobaczyć, jak wyglądały mury twierdzy. Następnie w Bibliotece Jasnogórskiej obejrzeni między innymi dzieła dotyczące nowożytnych włoskich fortyfikacji. Był to ostatni punkt spotkania, które co dwa lata przyciąga badaczy twierdz z Polski i zagranicy.

Łukasz Cholewiński

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie
ORCID 0000-0002-3680-3783

Rozstrzygnięcie siódmej edycji Nagrody im. Jana Jędrzejewicza

30 września 2019 r. odbyło się uroczyste rozstrzygnięcie siódmej edycji konkursu o Nagrodę im. Jana Jędrzejewicza dla najlepszej polskiej książki z dziedziny historii nauki i techniki. Nagroda, przyznawana corocznie od 2013 r., jest wspólną inicjatywą Miasta Płońsk (fundatora Nagrody), Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN oraz Kasy im. Józefa Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki, których przedstawiciele wchodzi w skład Kapituły nagrody.

Związany blisko z Płońskiem Jan Walery Jędrzejewicz (1835–1887) był cenionym lekarzem, pasjonatem astronomii i meteorologii, a także wielkim popularyzatorem nauki. W 1872 r. założył w Płońsku bardzo dobrze wyposażone laboratorium astronomiczne, gdzie w latach 1875–1878 prowadził obserwacje astronomiczne i meteorologiczne. Wyniki swoich badań publikował na łamach prestiżowych międzynarodowych czasopism naukowych, a z jego obserwacji korzystali astronomowie w całej Europie. Był twórcą podręcznika do astronomii pt. *Kosmografia* (1886), na którym kształcili się także zagraniczni studenci.

Do tegorocznej edycji Konkursu zgłoszono aż 19 tytułów, poruszających tematykę zarówno z dziedziny historii nauk ścisłych, jak i humanistycznych. Uroczystość wręczenia Nagrody odbyła się w Miejskim Centrum Kultury w Płońsku przy zaangażowaniu zarówno środowiska naukowego, jak i lokalnej społeczności. Zgromadzonych gości przywitał pan Andrzej Pietrasik, Burmistrz Miasta Płońsk. Następnie popularnonaukowy wykład o detekcji fal grawitacyjnych wygłosił prof. Tomasz Bulik z Obserwatorium Astronomicznego UW.

Najważniejszym punktem ceremonii było ogłoszenie laureata. Prof. dr hab. Jarosław Włodarczyk (Instytut Historii Nauki PAN), Przewodniczący Kapituły Nagrody im. Jana Jędrzejewicza, krótko przedstawił prace Kapituły w siódmej edycji konkursu oraz ogłosił werdykt. W tym roku nagroda została przyznana Markowi Górlikowskiemu za książkę *Noblista z Nowolipiek. Józefa Rotblata wojna o pokój* (Wyd. Znak, Kraków 2018). W werdykcie Kapituła podkreśliła, że książka daje nowy ogląd złożonego wycinka historii nauki w kontekście społecznym i politycznym minionego stulecia, przedstawia ważną, choć nieco zapomnianą postać oraz jest napisana bardzo sugestywnie. Kapituła zwróciła uwagę na uniwersalne przesłanie historii życia Józefa Rotblata dla dzisiejszego świata nauki, stającego lub mogącego stanąć wobec podobnych wyzwań. Ponadto uznano, że rekonstruując biografię Rotblata, Autor wykazał się dużą umiejętnością pracy na często dotąd nieznanym materiale archiwalnym.

Ryc. 1. Od lewej: Burmistrz Miasta Płońska Andrzej Pietrasik, prof. dr hab. Jarosław Włodarczyk, Marek Górlikowski – Laureat, Dyrektor Miejskiego Centrum Kultury w Płońsku Marzena Kunicka. ©MCK Płońsk 2019.

Następnie zgromadzeni goście wysłuchali wykładu Laureata, który przybliżył postać Józefa Rotblata i opowiedział o trudnych decyzjach, które ten podejmował walcząc o swoje przekonania.

Uroczystość zamknęło złożenie kwiatów i zapalenie zniczy na grobie Jana Jędrzejewicza.

Kapituła Nagrody zachęca wydawców, autorów oraz przedstawicieli środowiska naukowego do zgłaszania książek poświęconych historii nauki i techniki do kolejnej edycji konkursu. Termin nadsyłania zgłoszeń upływa 30 kwietnia 2020 r. W konkursie mogą brać udział publikacje, które ukazały się w roku poprzednim. Szczegółowe informacje o regulaminie konkursu znajdują się na stronach Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN: www.khnit.pan.pl

Barbara Bienias
Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN
sekretarz Kapituły Nagrody im. Jana Jędrzejewicza
ORCID 0000-0002-1294-7846